

KRUPPA TAMÁS

Erdély és a Porta a tizenöt éves háború előestéjén

„Ha országunk kezdettől fogva, a kényszertől hajtva nem engedett volna a hatalmas ellenség zsarnokságának, akkor Erdély már régen a bajok ugyanolyan tömegébe keveredett volna bele, mint amilyenben Magyarország van. Szövetséget kötünk tehát az ellenséggel, adót fizetünk, bölcsességgel békét vásárolunk, és mindig elveszítünk valamit (a hód szokása szerint), hogy a teljes nyugalmat megszerezzük.” Bethlen Farkas adja János Zsigmond erdélyi fejedelem szájába e szavakat, aki 1566-ban, Szülejmán utolsó hadjárata idején, megpróbálta rávenni a Gyulát védő Kerechényi Lászlót, hogy adja át neki a várat, mert így az megmenekedhet a török ostromtól.¹ Törekvése azonban nem járt sikerrel, a várat bevették, Gyula a török végvárrendszer Erdély felé eső részének kulcsfontosságú erőssége lett majdnem százötven évre. János Zsigmond Kerechényihez intézett figyelmeztetésével tökéletesen írta le azt az ellentmondásokkal teli, paradox helyzetet, amely a fejedelemséget létrehozta. E néhány sorban ugyanakkor megfogalmazódik az a politikai koncepció is, amely majdnem százötven évre meghatározta Erdélynek az oszmán birodalommal fenntartott viszonyát.

A Portával való kapcsolattartás módját Báthory István, aki János Zsigmond halála után került hatalomra alakította ki végérvényesen. Megteremtette azokat az informális csatornákat, amelyek nemcsak Gyulafehérvár és Sztambul, hanem az erdélyi főváros és a határvidéki oszmán katonai tisztviselők, elsősorban a budai és temesvári beglerbég között lehetővé tették a rendszeres érintkezést. A fejedelemség állandó követséget hozott létre az oszmán fővárosban, az ún. erdélyi házat, ahol mindig egy *continuus orator*, vagyis állandó követ tartózkodott, aki a mindenkor fejedelem bizalmas, kipróbált embere volt. Rajta keresztül érintkezett a fejedelem a díván pasáival, és ő készítette fel az Erdélyből érkező követeket a sokszor súlyos és nehéz tárgyalásokra amelyeket a dívánban kellett folytatniuk.² A követi instrukciók részletesen leírták, hogy a felmerülő problémákban miként kell eljárni, a követnek mit kell elhallgatnia, és mit nem, a vezíreknek milyen és mekkora értékű ajándékot kell adni a jóindulat elnyerése, és a kedvező döntés kieszközlése érdekében.

A továbbiakban egy eddig kellő figyelemre nem méltatott becses levélgyűjtemény, amely a fejedelemségnek a Portával folytatott levelezését tartalmazza 1583 és 1594 között, segítségével kíséreltem meg felvázolni, hogy ala-

kult Erdély és Sztambul viszonya a tizenöt éves háborút megelőző néhány kulcsfontosságú évben.

A rendszer viszonylag zökkenőmentesen működött Báthory István lengyel király idején, és még utódja, Báthory Zsigmond uralkodásának első néhány évében is, de ez korántsem jelenti azt, hogy a kapcsolatok felhőtlenek lettek volna, hisz két egymással ellenséges világ élt egymás mellett. A levelezés állandó témája az oszmán részről végrehajtott törvénytelen hódoltatások voltak. Az 1566. évi hadjáratot követő drinápolyi béke (1568) 25 évre³ békét teremtett a magyar királyság területén, lehetővé téve, hogy a majd fél évszázados háború ütöttes sebek begyógyuljanak. A nyugalom azonban viszonylagos volt, a végvidéken állandóak voltak mindkét oldalon a portyák, az adóztatás, a hódoltatás. Nem történt ez másképpen az erdélyi fejedelemség határvidékein sem, amely nemcsak adófizetője, mint a királyi országrészt, hanem ráadásul vazallusa is volt a portának, helyzete pedig Sztambul mindenkor jóindulatán állt vagy bukott. Az erdélyi-oszmán határt a Halul bég deftere által lajstromba vett települések alapján húzták meg, ezt a határt azonban a Porta meglehetősen szabadon kezelte. Éppen ezért az erdélyi diplomácia arra törekedett, hogy megakadályozza újabb erdélyi falvak felvételét az említett defterbe. A portai megbízottak állandóan ügyelni kellett arra, hogy a különösen a 90-es években gyakorivá váló nagyvezír cserék alkalmával az új nagyvezír jóindulatát megnyerje a fejedelemség számára. A problémák ellenére a rendszer viszonylag zökkenőmentesen működött, a kilencvenes évek elején azonban megváltozott a politikai klíma. A perzsa háború, amely 1578-ban tört ki 1590-ben lezárult; a Porta erői felszabadultak keleten, az 1589-ben hatalomra kerülő Szinán nagyvezír, aki kulcsszerepet játszott az oszmán külpolitika alakításában, egy újabb európai háború megindítása mellett kardoskodott.

A háború terve egyrészt logikusan adódott az oszmán állam katonai-expanzív jellegéből, amelyhez belső nehézségek, társadalmi és gazdasági krízis (zsoldoslázadások, infláció), járultak, amelyet így próbáltak levezetni, másrészt aktuálpolitikai eseményekből. Ez utóbbiak közé sorolható a spanyol illetve a német Habsburgok politikája; II. Fülöp spanyol király 1588-ban a Nagy Armadával akarta északi ellenlábását elsöpörni, majd Franciaországgal keveredett háborúba. Báthory István halála után (1586) a Habsburgok kinyújtották a kezüket a lengyel trón felé is, amelyet végül a III. Zsigmond néven hatalomra kerülő svéd trónörökös nyert el 1588-ban. A Habsburg trónkövetelő, Miksa főherceg ugyan katonai erővel megkísérelte megváltoztatni a lengyel rendek döntését, vállalkozása azonban balul ütött ki, nem túl nagy lét-

számú seregét szétverték, ő pedig a lengyel király segítségére siető erdélyi csapatok fogságába esett. A Portát aggodalommal töltötte el egy esetleges, a Habsburgok javára történő hatalmi átrendeződés Európában, ezért a kilencvenes évek elején már csak az volt kérdés, hogy hol állja útját ennek az expanciónak.

A nagyvezíri tisztet ekkor a már említett, egyedülálló karriert befutó Szinán pasa töltötte be, aki nem táplált rokonszenvet a magyarok, és különösen az erdélyiek iránt. A nagyvezír erdélyiek iránt táplált haragjának fő oka Szamosközy István erdélyi történetíró szerint az volt, hogy amikor a perzsa háború sikertelensége miatt megfosztották hivatalától, nem kapta meg azt a háromezer aranyat, amelyet Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől kért.⁴ Forrásaink azonban azt bizonyítják, hogy a nagyvezír már jóval menesztése előtt kemény hangot ütött meg az erdélyiekkel szemben, és minden bizonynyal ő áll a mögött is, hogy a Porta az 1590. évi adót késve beküldő Erdélyt annak újbóli megfizetésére kötelezte két évvel később.

Az erdélyi diplomácia helyzetét egyéb tényezők is megnehezítették. Lengyelország ugyanis szintén késett az éves adóval, ráadásul a kozákok miatt kisebb fajta háború tört ki a határon. A Porta mozgósította erőit, és miközben azzal vádolta Gyulafehérvárt, hogy együttműködik lengyelekkel, azt követelte, hogy Erdély küldjön több ezer fős katonai segítséget ellenük. A lengyelek végül az angol követ közvetítésével sikerült megbékíteniük a Portát.⁵ Nem sokkal ezután, 1591 augusztusában Szinánt leváltották. A helyére kerülő Ferhád pasának Báthory Zsigmond megkönnyebbülten gratulált, sok szerencsét és sikert kívánva neki új hivatalában⁶, nemcsak azért, mert halálos ellensége volt az idős Szinánnak, hanem mert Ferhád a dívánban a Habsburgok elleni szárazföldi háború helyett egy Földközi-tengeren indítandó tengeri hadjárat mellett kardoskodott.

Ferhád megválasztása tehát 1591 augusztusában Erdély számára azt jelentette, hogy a közvetlen háborús fenyegetés egy időre megszűnt. Az erdélyi diplomaták egyik legfontosabb feladata még ekkor is az volt, hogy elejét vegyék a még Szinán által kiküldött defterdárók azon törekvésének, hogy a lajstromba újabb településeket vegyenek fel,⁷ vagyis megakadályozzák azt, hogy az oszmán hódoltság területe a béke ellenére, Erdély rovására tovább növekedjen.⁸

A beköszöntő 1592-es év újabb feszültségeket okozott az erdélyi-oszmán viszonyban; komoly harcok robbantak ki a horvát végeken a Kulpa folyónál fekvő Sziszek birtokáért a horvátországi Habsburg erők és a boszniai pasa csapatai között. Az 1592 elején a Portára utazó Sennyey Pongrác révén a fejede-

lem a nehéz gazdasági helyzetre hivatkozva megpróbálta elérni, hogy a Porta álljon el a már említett 1590. évi adó újbóli befizetésétől; ez azonban nem sikerült, az ősszel utána küldött Kendy Ferencnek végül be kellett azt fizetnie. A jelentős összeg igénybe vette a fejedelemség anyagi erőit, ezért a gyulafehérvári országgyűlésen a rendek kénytelenek voltak hozzájárulni egy új adó megszavazásához.⁹ Sennyeynek ezen kívül a már említett adóösszeírás ügyében is kedvező választ kellett kieszközölnie, ami nem tűnt túlságosan nehéz feladatnak, mivel Ferhádót az év tavaszán elmozdították, a helyébe lépő Szijávusz pedig a legmegvesztegethetőbb nagyvezírnek számított. Ezzel Gyulafehérváron is tisztában voltak, Sennyey május 6-án kelt instrukciója külön is kitért arra, hogy az új nagyvezír jóindulatát külön ajándékkal (*extraordinarium munus*) nyerve el, majd ezután adja elő a követi utasításban foglaltakat.¹⁰

A várhegyi főkapitány legkényesebb feladata mindazonáltal a fejedelem Eleonora Orsinivel tervezett házassági tervének kimagyarázása volt.¹¹ A Porta, jöllehet először nem adott egyértelmű elutasító választ,¹² később hevesen ellenezte a házasságot,¹³ mivel az Orsinik rokonságban voltak a Medicikkel, akik törökellenes politikát folytattak, így fennállt annak veszélye, hogy Erdély kiszakad az oszmán függőségből, és a Habsburgokhoz csatlakozik. Érezvén a probléma súlyát, a fejedelem arra adott utasítást Sennyeynek, hogy tagadja le a leánykérés tényét, és hitesse el Sztambulban, hogy a firenzei erdélyi követség pusztán udvariassági látogatás volt.¹⁴ Egy másik követi utasításban kissé álszent módon a Porta segítségét kérte, hogy a közelebb lakó keresztény uralkodók lányai közül a szultán jelöljön ki megfelelő feleséget, mivel az eddig számításba jött jelöltek igen távol laktak Erdélytől. A célzás egy francia, vagy egyéb, Franciaországgal szövetséges királyi házból származó menyasszonnyal való házasságra vonatkozott.

A házasság kérdése a legszorosabban kötődött az 1592-es évben lejátszódó magyarországi eseményekhez. Június 22-én Sziszeknél Haszán megsemmisítő vereséget szenvedett a császári csapatoktól. Sztambul hozzákezdett a jövő évi magyarországi háború előkészítéséhez, amivel egy időben igyekezett külpolitikailag elszigetelni vazallusát. Báthory Zsigmondnak pontos értesüléseket kellett szereznie a német csapatok mozgásáról, majd parancsot kapott a királyi országrész megtámadására. A fejedelem a parancsnak engedelmeskedve az év végén több alkalommal is tájékoztatta Murád szultánt a magyarországi helyzetről, hűségének demonstrálására annál is inkább szüksége volt, mivel a korábban leváltott Szinán 1593 januárjában újra visszakerült a nagyvezíri székbe.

A nagyvezír terve Magyarország meghódítása, a maradék országrész bekebelezése, és Bécs elfoglalása volt. Az önálló erdélyi fejedelemségnek ebben az elképzelésben nem jutott szerep. A megváltozott légkört mutatta, hogy az év elején a portára küldött Ravazdy Györgyöt, aki urának jókívánságait tolmácsolta megválasztása alkalmából, a nagyvezír ridegen fogadta. Baranyai Decsi János erdélyi történetíró szerint Ravazdyt félbeszakítva „kerekén kijelentette, hogy az erdélyieknek semmi okuk sincs az örvendezésre. Mert ha életben marad, feltétlenül gondja lesz rá, hogy ez az öröm Erdély kárára forduljon, amit már régóta tervezget”¹⁵ Szinán követeléseit két csauszán, Mehmeden és Ibrahimon keresztül juttatta el Gyulafehérvárra. Az útjukról beszámoló Bethlen Farkas és Baranyai Decsi azt állítják, hogy a nagyvezír rendkívüli tehertelt jelentő követeléseinek háttérében e két csausz állt, akik a megbízólevélükben foglaltakat további követelésekkel toldották meg.

Szinán pasa szándékosan teremtett ilyen feszült helyzetet; ha ugyanis a fejedelem helyt ad követeléseinek, és megszavaztatja az országgyűléssel az újabb terheket, akkor azzal egyértelműen bizonyítja hűségét, ugyanakkor az ország gazdasági kizsigerelésével saját hadipotenciálját gyengíti. Ha viszont Báthory Zsigmond szembeszegül, akkor meglesz az ürügy arra, hogy őt félreállítsa, az országot pedig elfoglalja és szandzsákká alakítsa, amelynek élére az egykori erdélyi trónkövetelőt, Márkházy Pált, ekkor már Ibrahim béget akarta állítani.

A követelések Szinán számításainak megfelelően, belpolitikai feszültséget keltettek, a Gyulafehérvárra összegyűlt rendek elképedtek azok mértékén. Egy részük a szövetség felmondása mellett kardoskodott, mások a béke érdekében teljesíteni akarták a követeléseket. A legsúlyosabb következménye azonban az volt a vitának, hogy meggyorsult az erdélyi politikai élet polarizálódása, a gyorsan kialakuló, és felbomló udvari érdekcsoportok két pólus, az ún. törökös és a háborús párt körül kezdtek kikristályosodni.

Szinán jóindulatának elnyerése végett Sennyey útján értékes ajándékokkal is kedveskedett. A nagyvezír azonban hajthatatlan maradt, és követelte az erdélyi hadsereg támadását. Hogy tehermentesítsék a Dunántúlon megindítandó támadását, azt a parancsot adta, hogy az erdélyi csapatok támadják meg Tokaj, Kálló és Szatmár várát.¹⁶ A fejedelem unokaöccsét, ifjabb Báthory István váradi kapitányt állította a lassan gyülekező erdélyi hadsereg élére. Az idő neki dolgozott, Szinán ugyanis túlságosan későn indult el Drinápolyból, szeptember elején még csak Belgrádban volt; ahonnan újra az erdélyi sereg támadását sürgette. Báthory Zsigmond az Erdély elleni császári támadás tervével indokolta késését, az erdélyi csapatokat úgy pedig osztotta ketté, egyiket Várad, a másikat Szatmár felé irányítva, hogy véletlenül se kelljen együttmű-

ködni a temesvári pasa csapataival, akinek a felső-magyarországi császári erők lekötése volt a feladata.¹⁷ Így sikerült elkerülnie a szerepvállalást a kisebb oszmán sikerekkel záruló első háborús évben.

A Porta kérdőre vonta Báthory Zsigmondot a tétlenkedés miatt, mivel értesült arról, hogy az Esztergomot ostromló császári seregben erdélyiek is harcoltak.¹⁸ A vádak beigazolódása esetén súlyos következményekkel kellett számolni, az oszmán hadigépezet ugyanis a következő évi, Bécs elfoglalását célzó hadműveletekben jelentős létszámú tatár segéderővel számolt, amelyek a terveknek megfelelően az erdélyi határok közelében szándékoztak felvonulni a hadszíntérre.¹⁹

Az erdélyi diplomácia nehézségeit fokozta, hogy a Gyulafehérvárról érkező biztatásokra a Maros vidék rác lakossága is mozgolódni kezdett, amely néhány kisebb oszmán helyőrséget megtámadott.²⁰ Sztambul magyarázatot kért ezekre, mivel valószínűtlennek tűnt, hogy a rácok mögött nem áll szervezett erő. Ezeket a vádakot igen nehezen lehetett kimagyarázni: fejedelem mégis kísérletet tett erre, és azt állította, hogy ezek pusztán megtorló akciók a határvidéki oszmán csapatok törvénytelen hódoltatásaira, – amelyről fentebb több alkalommal is szóltam – miközben határozott ígéretet tett a latroknak nevezett tettesek kézre kerítésére és megbüntetésére.²¹ A Porta aligha hitt a magyarázkodásnak, de mivel biztosítani akarta hátát a Győr irányában tervezett támadás sikere érdekében, úgy tett, mintha hitelt adna Báthory Zsigmondnak. Nyilván arra számítottak, hogy Gázi Giráj több tízezres serege észhez téríti az egyre gyanúsabban viselkedő szövetségest.

A helyzet ekkorra már olyan feszült volt Erdélyben, hogy a Báthory Zsigmond köré tömörülő katonák, hogy csak a legelőkelőbbeket említsük, Bocskai István, Palatich és Ravazdy György, Sennyey Pongrác, Geszty Ferenc, Kornis Boldizsár, vagyis a határvidéki várövezet főkapitányai határozott cselekvésre szánták el magukat. Mindannyian Báthory István alatt illetve a magyar végvárakban járták ki a vitézi oskolát. Egy részük részt vett a nagy király oroszországi hadjárataiban, és hozzászókot a győzelmekhez: erdélyi katonai előljáróként viszont nap mint nap arra megtapasztalták azt a megalázó helyzetet, amelyet a Portától való függés, a hadüzenet nélküli háború, a hódoltatások jelentettek. Jóllehet Sztambul a tisztán racionális érvek előtt meghajolva – ti. hogy Erdély katonai megszállása aránytalanul nagy terhet és kockázatot jelentene, mint vazallusi függésben tartása – letett a fejedelemség teljes bekebelezésének tervéről, a hódoltsági sáv fokozatos és állandó terjeszkedése a gyakorlatban a fejedelemség gazdasági alapjainak lassú erodálását jelentette. Amikor tehát kitört a háború, a katonák úgy érezték, eljött az ideje, hogy végrehajtsák a „nagy” Báthory István tervét, vagyis kiűzzék a törököt az országból.

Az erdélyi végvári főkapitányok hangulatáról érdekesen vall egy még 1586-ban született jezsuita jelentés. A jelentés írója az akkori váradi főkapitány, Sibrik György vendégszeretetét élvezte; Sibrik és törzstiszti kara protestánsok voltak, tehát nem fogadták túlzottan nagy szimpátiával a jezsuiták erdélyi térhódítását. A derék jezsuita, felhasználván az alkalmat vallásának népszerűsítésére, dicsérni kezdte a pápaság politikáját. Ekkor értesülünk a jelentésből, váratlan dolog történt: Sibrik felállt, a levélíró siet megjegyezni, hogy ezt kizárólag István király tiszteletére szokták megtenni, és hosszú beszédben kezdte el dicsérni az akkori pápát, V. Sixtust, „...hogyan Isten adjon neki boldog életet, Krisztus nyájának igazságos kormányzását, de legfőképpen azt adja, hogy létrehozza a keresztény fejedelmek szövetségét mindannyiuk legnagyobb ellensége, a török ellen, akitől a magyarok egyedül is, miután megkapták a szükséges segítséget, visszavívnák Buda várát és ott királlyá koronáznák Istvánt. Mialatt ezt elmondta, mindenki állva maradt a pápa tiszteletére.”²² A katonák tehát mindenre el voltak szánva; a háború kitörését úgy élték meg, mintha hosszú lidércnyomástól szabadultak volna meg. Erről a felszabadult érzésről talán a legszebben Pálffy Miklós vallott; „Mi a muzulmán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, melyet elődeink nem emrtek felnyitni, mert azt mondták, hogy telistele van kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal, s ha ezt felnyitnánk, ezek országunkra kiáradnak, s a népet elpusztítják, megölik. Császáraink és királyaink mindegyike egy-egy lakatot tett rá. Most azonban szükséges volt; mi felnyitottuk a dobozt és a doboz teljesen üres, éppen semmi sincs benne. Sajnos, hogy ilyen hiedelemben töltöttük mostanáig életünket.”²³

A külpolitikai támogatásra sem kellett sokat várni. 1594 elején egy pápai megbízott, Alessandro Cumuleo érkezett Gyulafehérvárra. Cumuleo feladata egy nagy kelet-európai oszmánellenes koalíció tető alá hozása volt, amely főleg a szláv népek, Lengyelország, a Balkán és Oroszország mellett a román vajdaságok és Erdély erőinek összefogását célozták, amely kiegészült volna a Vatikán, Spanyolország, és Velence szövetségével, amelyhez természetesen a Habsburg császár is csatlakozott volna.²⁴

A Cumuleo által tett szentszéki ígéretek és a biztatóan alakuló Habsburg-Báthory szövetségi tárgyalások hatására Báthory Zsigmond és a háborús párt úgy gondolta, elérkezett az idő a törökkel való szakításra. Májusban országgyűlést hirdetett Tordára, ahol el akarta nyerni a rendek beleegyezését a háborúba való belépésre a császár oldalán. A katonák, Geszty Ferencsel az élen heves agitációba kezdtek, éles kirohanásokat intézve a békepárti politikusok ellen,²⁵ akik között megtalálhatjuk Báthory István diplomáciai testületének egykori tagjait, akik az utód, Zsigmond adminisztrációjában is fontos pozíciókat töltöttek be, mint például Kovacsóczy Farkas kancellárt vagy Kendy Sándor

tanácsurat. Hozzájuk csatlakoztak a Báthory család tagjai, ifjabb Báthory István, Boldizsár és András. Őket a családi viszály, az Erdély fölötti uralom kérdése fordította szemben unokaöccsükkel, a fejedelemmel.²⁶ A vita a fejedelmi tanácsban robbant ki és az országgyűlésen folytatódott, amikor híre jött, hogy a tatárok az előrejelzésekkel ellentétben nem kerültk ki a határokat, hanem Erdélyre zúdultak.²⁷ Elképzelhető, hogy a tatárok a Porta parancsára, Erdély megfélemlítésének céljából változtatták meg vonulási irányukat. Ha így történt, céljukat elérték; Erdélyben pánik tört ki, a fejedelem összeroppant, lemondott trónjáról és Kővárra távozott, amelynek kapitánya Keresztúry Kristóf Bocskaiával együtt összevonta az erdélyi csapatokat. Eközben az ellenzék semmit nem tett, így bukásuk törvényszerű volt. Az urak jó részét kivégezték, a rendek elhallgattak, és engedelmesen megszavazták a törökkel való szakítást.²⁸

Báthory Zsigmond illetve a leszámolásokkal hatalomba kerülő új vezető réteg minél hamarabb be akarta fejezni a prágai udvarral való tárgyalásokat: az alkudozások hosszú hónapokig eltartottak, és csak a következő 1595. év januárjának végén öltöttek végleges formát.²⁹ A fejedelemség ekkor szakítva a török orientációnak még a látszatával is, április folyamán megindította csapatait a Maros völgyében a már előző évben felkelt rácok támogatására, és az Esztergom térségében tervezett nagyarányú szövetséges offenzíva előkészítésére. A fejedelemség tehát belépett a számára végül borzalmas pusztítást hozó háborúba, amivel, mint Bethlen Farkas írja, véget ért az *aureum saeculum*.³⁰

Jegyzetek

- [1] WOLFFANGI DE BETHLEN: *Historia de rebus transylvanicis*. Tom. II. Cibinii, 1782. (a továbbiakban Bethlen) 96. A jegyzetekben csupán a legfontosabb forrásokra illetve szakirodalomra hivatkozom.
- [2] Vö. BÍRÓ VENCEL: Erdély követei a portán. Kolozsvár, 1921.
- [3] A békeszerződés eredetileg nyolc évre szólt, amelyet lejártakor meghosszabbítottak. A béke megerősítésére került sor a szokásoknak megfelelően az új szultán hatalomra kerülésekor (III. Murád 1574-1595) is.
- [4] *Szamosközy István történeti maradványai* 1542-1603. IV. köt. Kiad. Szilágyi Sándor, Budapest, 1880. (a továbbiakban Szamosközy) 31.
- [5] Erről vö. az Esztergomi Prímási Könyvtárban őrzött eredetiről a Magyar Tudományos Akadémia Mikrofilmtárában őrzött fotómásolatot. Mikrofilm száma: A 1209/2, 422 (a továbbiakban Protokollum).
- [6] Protokollum, 509.
- [7] Protokollum, 510-511. A határvidéki oszmán katonai vezetők átlátszó módsze-

- rekkel próbáltak újabb és újabb falvakat felvetetni a defterbe, például úgy, hogy a listán törökül szereplő falvak neveit magyar falunevekre vonatkoztatták.
- [8] A törvénytelen hódoltatások miatt az erdélyiek állandóan panaszkodtak főleg a temesvári beglerbégre, és a jenői, lippai, gyulai szandzsákbégre. Protokollum, passim.
- [9] SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. III. köt., Budapest, 1877. (a továbbiakban EOE) 283, 288-289.
- [10] Protokollum, 522.
- [11] MTAK Veress hagyaték Ms 469, 74, 76, és HORN ILDIKÓ: *Báthory András*. Budapest, 2002. (a továbbiakban Horn) 161.
- [12] EOE III, 283.
- [13] Uo., 405-406.
- [14] Protokollum, 528. 1591 és 1592-ben is érintette az erdélyi követség Rómába vezető útján Firenzét, először Bodoni István, majd a későbbi kancellár Jósika István vezetésével. Vö. erről legújabban Horn, 163, Szamosközy IV, 66-67.
- [15] KULCSÁR PÉTER (ford. és bev.): *Baranyai Decsi János magyar históriája (1592-1598)*. Budapest, 1982. (a továbbiakban Baranyai Decsi) 62.
- [16] Protokollum, 624, 632-634, 643-649, 657-658.
- [17] SZILAS LÁSZLÓ: *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben (1591-1599)*. METEM Könyvek 34. Budapest, 2001. (továbbiakban: Szilas) 46.
- [18] Protokollum, 661, 678-679, 681-682.
- [19] A tatárokról vö. IVANICS MÁRIA: *A krími tatár kánság a tizenöt éves háborúban*. Budapest, 1994, 65-75.
- [20] Baranyai Decsi, 142-148.
- [21] Protokollum, 690-711.
- [22] LADISLAUS LUKÁCS SJ. (ed): *Monumenta Antiquae Hungariae 1580-1586*. II. Vol. Romae, 1976. 884.
- [23] NAGY LÁSZLÓ: *Erdély és a tizenöt éves háború*. In: Századok 116 (1982), 650.
- [24] Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. (1592-1600). (Monumenta Poloniae Vaticana II/III.) Gyűjt. Veress Endre. Budapest, 1982. 35-49; Szilas, 49.
- [25] EOE III, 318-319.
- [26] Erről bőven Horn, 163-172.
- [27] Baranyai Decsi, 149-151.
- [28] Az eseményekről vö. Baranyai Decsi, 160-174, Szamosközy IV, 34-42, ill. polemikus éllel Szilas, 59-67.
- [29] Vö. EOE III, 345. Az egyezmény nyélbe ütését megkönnyítette a keresztény fegyverek 1594. évi kudarca, Győr eleste sokszerűen érte a'császári udvart.
- [30] Bethlen III, 582-583.